

- Maretić, T., 1920., Dvije najnovije knjige „Starih pisaca hrvatskih“, Ljetopis JAZU, 34, Zagreb
- Mrazović, L., 1877., Ob ustanovi hrvatskog pravopisa, Vienac, 14, Zagreb
- Pavešić, S., 1975., O izgovoru i pisanju ijekavskoga refleksa dugoga jata, Jezik, 22., br. 3., Zagreb
- Pranjković, I., 1998., Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem?, Jezik, 45., br. 5., Zagreb
- Raguž, D., 1992., Jednosložna zamjena dugoga ě u hrvatskom jeziku, Jezik, 39., br. 5., Zagreb
- Raguž, D., 1997., Praktična gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb
- Rešetar, M., 1891., Zur Aussprache und Schreibung des ě im Serbokroatischen, Archiv für slavische Philologie, 13, Berlin
- Rešetar, M., 1942., Izgovor i pisanje praslav. vokala \ u dugim slogovima, Rad HAZU, 273., Zagreb
- Silić, J., 1995., Morfologija hrvatskoga književnog jezika, Zagreb
- Silić, J., 2001., Hrvatski jezik, 1., Zagreb
- Škarić, I., 1985., Slovo, glas i fonem *j*, Jezik, 32., br. 5., Zagreb
- Škarić, I., 1991., Fonetika hrvatskoga književnog jezika. Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Zagreb
- Škarić, I., 1996., Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata?, Govor, 13, br. 1. – 2., Zagreb
- Šulek, B., 1854., O dvoglascu *ie*, Neven, 2., Zagreb
- Težak, S.; Babić, S., 1991., Gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb
- Turk, M., 1992., Fonologija hrvatskoga jezika (raspodjela fonema), Rijeka
- Vončina, J., 1993., Hrvatski jekavski dugi jat. Preporodni jezični temelji, Zagreb
- Vukušić, S., 1991., Podrijetlo jednosložnog izgovora dugog ijekavskog jata u hrvatskom književnom jeziku, Jezik, 38., br. 4., Zagreb

PITANJA I ODGOVORI

I TAKO DALJE, KAKO DALJE?

U svakodnevnoj komunikaciji gotovo svaki govornik hrvatskoga jezika upotrebljava svezu *i tako dalje*, nekima je ona čak i poštapalica, a vjerojatno je da će ju i u tekstu često i napisati. Tada će češće upotrijebiti njezin skraćeni oblik. Međutim, rijetki će se doista i zapitati zašto

se kratica *itd.* piše sastavljeno, bez bjelina između veznika *i* i ostalih dviju riječi. To je pitanje doista zanimljivo, ako uzmemo u obzir da se slične kratice, odnosno kratice kraćene po istom kriteriju, drugačije zapisuju (*i d. – i dalje, i sl. – i slično, i dr. – i drugo*).

Evo kako pisanje kratice *itd.* bilježe hrvatski pravopisi od konca 18. stoljeća do danas:

Pravopisni priručnik	Kratica
Kratki navuk za pravopiszanye horvatzsko za pötrebnozt narodnih skol, Budim, 1779.	y t. d.
Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju, Budim, 1779.	i t. d. ¹
Naputchenyje za horvatzki prav chteti y pizhati, Budim, 1808.	i t.d.

Marcel Kušar, <i>Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga</i> , Dubrovnik, 1889.	itd.
Ivan Broz, <i>Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 1892.	i t. d.
Ivan Broz, <i>Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 1911.	i t. d.
Dragutin Boranić (priredio) <i>Dra Ivana Broza Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 1940.	i t. d.
Franjo Cipra, Petar Guberina, Kruno Krstić, <i>Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 1941.	i t. d.
Franjo Cipra, Adolf Bratoljub Klaić, <i>Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 1944.	i t. d.
<i>Pravopis hrvatskosrpskoga jezika</i> , Školsko izdanje, Zagreb – Novi Sad, 1960.	itd.
Vladimir Anić, Josip Silić, <i>Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> , Zagreb, 1987.	itd.
Vladimir Anić, Josip Silić, <i>Pravopis hrvatskoga jezika</i> , Zagreb, 2001.	itd.
Stjepan Babić, Sanda Ham, Milan Moguš, <i>Hrvatski školski pravopis</i> , Zagreb, 2005.	itd.
Stjepan Babić, Milan Moguš, <i>Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 2010.	itd.
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, <i>Hrvatski pravopis</i> , Zagreb, 2013.	itd.

Kao što je vidljivo iz tablice, politika pisanja kratice *i tako dalje* promijenila se s promjenom jezične politike i objavljivanja novosadskoga pravopisa. Otada je, pa sve do danas, uobičajeno pisati ovu kraticu zajedno, bez bjelina i uz samo jednu točku na kraju kratice. U pravopisu Cipre i Klaića iz 1944. godine izričito piše: „Kratice u skupovima (kao t. j., i t. d.) (...) ne smiju se ni spajati (tj., itd.), niti se smije stavljati točka, gdje joj nema mjesta (i. t. d.)“ (Cipra i Klaić, 1944.: 147.). Međutim, upravo se to dogodilo samo petnaestak godina poslije i toliko ustalilo do današnjih dana da se više i ne poima kao nepravilnost. Zanimljivo je spomenuti kako se kratica sveze *i tako dalje* spominje i u Razlikama između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika autorâ Petra Guberine i Krune Krstića. Naime, u tom djelu u poglavlju Jezične navike autori navode kako „Srbi pišu itd., tj., a Hrvati i t. d., t. j.“ (Guberina i Krstić, 1940.: 71.). Teško je utvrditi je li se doista radilo o srbizaciji dijela kratice hrvatskoga jezika šezdesetih godina,

ali činjenica je da je do spomenute promjene došlo upravo promjenom pravopisne norme nakon Novosadskoga govora.

U nedavno objavljenom Hrvatskom pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje navodi se kako se više riječi krati tako da se „prva riječ koja je veznik ne krati, a druga se krati i ima točku (i d., i dr., i sl., u z.)“¹. Međutim, naglašava se kako se „neke kratice sveza riječi pišu bez bjelina s točkom na kraju“ i upravo se u tu skupinu uvrštava i naše *i tako dalje* (HIJJ, 2013.: 77.). Podrobnija objašnjenja tih iznimaka nisu ponuđena.²

U kraticama s veznicima bitno je razlikovati broj riječi koje kratica zamjenjuje, ali i znati na koji se način te riječi mogu kratiti. Veznici su, uglavnom, jedna riječ, a u službi veznika može biti i više riječi (*budući da, ma koliko...*). Kada govorimo o tvorbi kratice od kojih je bar jedna riječ veznik, uvijek govorimo o jednorječnim veznicima, i to o vezniku *i* koji u rečenici, osim uloge veznika, može imati više značenja (‘plus’, ‘makar’, ‘barem’, ‘niti’), a može služiti i kao pojačivač znače-

¹ U istom priručniku piše se i t.n.d., dakle s bjelinom između veznika *i* i sveze riječi *tako na dalje*.

² Ne bi bilo loše spomenuti pogrješku koja se potkrala autorima toga poglavlja. Naime, pod prvim navedenim pravilom autori su stavili primjer *u zamjenu*. S obzirom na to da se navedeno pravilo odnosi na veznike, a ne na prijedloge, ta prijedložna sveza ne pripada tom poglavlju.

nja. Veznik *i* jedini je veznik koji sudjeluje u tvorbi kratice. On je, zapravo, dio sveze dviju ili triju (zasad nije zabilježeno više) riječi u kojoj se druga, višesložna riječ krati. On je dio sveze, ali nije kratica jer se nema što kratiti. Druga se, i svaka sljedeća, riječ unutar te sveze krati prema pravilu o kraćenju riječi prema trima područjima opisanom u Pravopisu hrvatskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića. Prema tomu pravilu „svaki slog ima tri zone: početnu, središnju i završnu. Početnu i završnu zonu čine suglasnički fonemi (bilo jedan bilo više njih), a središnju samoglasnički fonemi (uključivši fonem **ʀ**). Slog može biti bez početne i završne zone, ali ne može biti bez središnje“ (Anić i Silić, 2001.: 114.). Prema tomu, veznik *i* ima samo središnje područje, a riječi *tako* i *dalje* imaju i u prvom i u drugom slogu početno i središnje područje.

Ako uzmemo u obzir da bi svaki jezik trebao težiti što jednostavnijim jezičnim rješenjima koja će biti najprihvatljivija i akademskoj i široj javnosti, trebalo bi izbjegavati iznimke i dvostrukosti u svim normativnim priručnicima jednoga jezika. Takav pristup jezičnim pitanjima i njihovoj obradi bio bi jednostavniji za razumijevanje naraštajima koji dolaze i koji će tek učiti o normativnim pravilima hrvatskoga ili inoga jezika. U skladu s tim načelom, predlažem sljedeći način pisanja kratice s veznikom *i*:

Sveza više riječi od kojih je prva veznik *i* krati se tako da se *i* odvaja bjelinom, a druga se i svaka sljedeća riječ krati i odvaja točkom i bjelinom: *i dalje – i d., i drugo – i dr., i slično – i sl., i tako dalje – i t. d., i tomu slično – i t. sl.*

Naprijed je spomenuto da samo veznik *i* sudjeluje pri tvorbi kratice. U Rječniku kratice Stjepana Babića i Milene Žic Fuchs navodi se tek šest kratice tvorenih od više riječi od kojih je jedna veznik. To su kratice *i d., i dr., itd., i t. sl./itsl., i slj.* Kao što je vidljivo, četiri od šest navedenih kratice tvoreno je prema predloženom modelu, za kraticu od sveze *i tomu slično* postoje dva oblika, a samo je kratica *itd.* navedena samo u tom obliku. Upravo navedena usporedba pokazuje nesustavnost tvorbe te kratice. Na žalost, nesustavnost se ogleda i u tvorbi sličnih kratice, primjerice u tvorbi kratice s prijedlozima, premda je pravilo za njih vrlo jednostavno.

Kako dalje? Sigurno je da su kratice u svim našim normativnim priručnicima nepotpuno i nesustavno obrađene. Razlog leži u činjenici što su one ne samo pravopisna nego i pravogovorna, tvorbena, morfološka, sintaktička, leksikološka (ako su leksikalizirane) i kontaktološka poteškoća. U kroatistici ne postoji suglasnost o tipologiji kratice i njihovim nazivima, ali ni o njihovoj sklonidbi. Osim nekih neobičnih promjena (poput podjele na *kratice* i *pokrate* u Institutovu pravopisu iz 2013. godine bez jezikoslovnoga kriterija) dosada kratice nisu bile predmetom opsežnije i temeljitije obrade. Rječnik kratice, objavljen 2007. godine, donosi samo popis kratice, ali ne i njihov opis. Upravo zato kratice kao jezikoslovna tema ne bi trebale biti marginalizirane, one bi trebale postati jedan od prioriteta pri rješavanju hrvatskih jezičnih pitanja, a ovakav problem trebao bi biti riješen na što jednostavniji način.

Dragana Marković